

ВІДГУК
офіційного опонента доктора історичних наук,
професора Гедьо Анни Володимирівни
на дисертацію Ніколаєва Миколи Ілліча
«ПРОСОПОГРАФІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТА КУЛЬТОВОЇ ЕЛІТИ
ОЛЬВІЇ ПОНТІЙСЬКОЇ У СТ. ДО Н. Е. – I СТ. Н. Е. (НА
ОСНОВІ СИНХРОНІЗАЦІЇ ЕПОНІМНОГО КАТАЛОГУ *IosPE. I². 201*)»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

Сучасне українське антикознавство характеризується активними і багатосторонніми дослідженнями, що відрізняються різноманітністю підходів. В цьому сенсі, запропонована до захисту дисертація Миколи Ілліча Ніколаєва, яка має своєю метою побудову хронологічної основи соціально-політичної історії та просопографії політичної та культової еліти Ольвії Понтійської, безперечно, є актуальною. Автор загострює увагу на тому, що за майже двісті років досліджень цієї найзначнішої грецької колонії Північного Причорномор'я здобута величезна кількість різноманітних писемних джерел: лапідарних написів, графіті, магічних списків, монет тощо. Водночас, існуючі методи датування (палеографічний, діалектологічний, формулярний тощо) мають істотні недоліки. Це спричиняє нескінченні дискусії, наприклад, щодо датування відомих декретів на честь Протогена, Нікерата, синів херсонесита Аполлонія тощо. Адже факт вважається історичним лише тоді, коли його можливо визначити не тільки у просторі, але і в часі [Бікерман 1975].

Дисертантом зазначено, що основою побудови соціально-політичної історії таких держав як Афіни, Мілет, Родос є характерний для античної доби епонімний календар, який синхронізовано з сучасним літочисленням. Однак, синхронізація стародавнього календаря можлива лише за умови наявності хронологічного реперу. Так, основою синхронізації календаря Мілету став відомий факт виконання обов'язків епоніма Олександром Македонським у 333 р. до н.е., що послугувало підґрунтам для розбудови соціально-політичної історії Іонії на протязі багатьох століть. На жаль, відомий каталог громадян IOSPE I² 201, який в 1980 рр. був ідентифікований з епонімним календарем Ольвії не тільки позбавлений хронологічного реперу, та ще й знаходиться у фрагментарному стані. Отже, упродовж майже 30 років відкриття календаря Ольвії не дало жодного наслідку. У цьому сенсі, постановка здобувачем завдання щодо застосування до синхронізації та реконструкції цього календаря сучасних загальнотехнічних методів

системного аналізу та математичного моделювання містить всі ознаки актуальності та новизни. Не менш актуальною є і суміжна проблема побудови просопографії політичної та культової еліти Ольвії, щодо якої, як зазначає здобувач, є відомими лише фрагментарні спостереження.

Зазначивши наукову актуальність досліджуваної в дисертації проблеми та вагомість наукового доробку дисертанта, висловимо свої міркування з приводу окремих структурних елементів дослідження. Відомо, що рівень науковості дисертації багато в чому залежить від того, настільки чітко і точно автор формулює свою мету і дослідницькі завдання, окреслює об'єкт і предмет дослідження, бачить наукову значущість свого дослідження на тлі вже опублікованих праць своїх попередників. З цієї точки зору можемо констатувати, що вступ до дисертації, де ці елементи знайшли своє місце, досить вигідно для дисертанта характеризують його дослідження. Розуміючи багатовимірний характер об'єкта свого дослідження, М. І. Ніколаєв доволі точно розкрив цю особливість у структурі роботи.

Здійснене дослідження є доволі ґрутовним за кількістю окремо проаналізованих аспектів загальної проблеми. Тільки ознайомлення з переліком дослідницьких завдань, які перед собою поставив дисерант, свідчить про масштабність здійсненої ним роботи.

Структура дисертації не викликає принципових зауважень, містить вступ, три розділи, 18 підрозділів, висновки, списку використаних джерел та літератури, додатки. Структура логічно об'єднує об'єкт дослідження та окремі аспекти досліджуваного предмета, забезпечує логічну послідовність, системність аналізу, достатню деталізацію, гарантуючи достовірність загальних висновків. В основу роботи покладено проблемно-хронологічний принцип, який, на нашу думку, є найбільш прийнятним для розв'язання поставлених завдань.

Другим важливим показником, який «сигналізує» опоненту (рецензенту, читачеві) про наукову значущість дослідження, є його історіографічна частина. На нашу думку, у цій частині дослідник не просто характеризує стан наукової розробки даної проблеми та віддає належне своїм попередникам, а виокремлює проблемні питання, які вимагають уваги дослідників, і в такий спосіб висловлює свої наміри стосовно них.

На нашу думку, М. І. Ніколаєв демонструє розуміння того, що досліджувана ним тема є вельми складною, містить багато аспектів, рівнів, має неоднозначний історичний контекст, урахування якого вкрай важливе з точки зору досягнення кінцевої дослідницької мети.

М.І. Ніколаєв досить критично підходить до оцінки кожної роботи, однак здійснює це делікатно, спочатку зазначивши позитивний внесок автора у дослідження проблеми. Для нас це є одним із показників наукової етики вченого. Йдучи за автором в характеристиці процесу накопичення знань в

просопографічних дослідженнях щодо аналізу складу ольвійської громади, епонімного Каталогу Ольвії, можна досить чітко визначити етапи у дослідженні проблеми, значення публікацій джерел, вироблення методології досліджень, а ще, як нам бачиться, залежність успіху від особистостей вчених, від широти їх знань та самовіданості обраній проблематиці.

Аналізуючи науковий доробок попередників, автор робить обґрунтований висновок, що після 80-х рр. ХХ ст. можливості традиційних методів дослідження стародавніх написів у застосуванні до епонімного Каталогу Ольвії як діахронного документа були практично вичерпані і в наукових колах переважала думка про неможливість синхронізації в значній мірі фрагментованого та позбавленого хронологічного реперу календаря. Аналіз історіографії проблеми дозволяє зробити висновок, що сучасні вітчизняні і закордонні науковці до певної міри втратили інтерес до епонімного каталогу Ольвії, оскільки традиційні методи його дослідження були майже вичерпані.

Лише активне впровадження в гуманітарну сферу в останні роки, зокрема, в ареал історичних досліджень, традиційних загальнотехнічних методів системного аналізу та математичного моделювання зробило можливою синхронізацію та реконструкцію епонімного Каталогу (календаря) у взаємозв'язку з іншими пам'ятками епіграфіки і нумізматики та побудову на цій хронологічній базі основ просопографії у контексті суспільно-політичної історії Ольвії.

Це дозволило авторові у подальших розділах вперше дослідити важливі, але невідомі до цього історичні факти (мова йде, наприклад, про кланову боротьбу).

Безумовно, основним достоїнством дисертаційної роботи є її джерельна база, яку склали різноманітні за типами та видами джерела, з яких тільки лапідарних написів Ольвії та інших держав враховано понад 260. Зазначимо, що 260 написів – це усі, відомі на сьогодення написи, що згадують імена ольвіополітів. Зауважимо, що частину джерел становлять пам'ятки як вперше введені автором до наукового обігу (4 лапідарні пам'ятки, 5 різновидів монет, 2 магічних написи), так і відомі пам'ятки, які отримали уточнене датування та просопографічну інтерпретацію.

Зауважимо, що під час аналізу джерельної бази досліджуваної проблеми здобувач, використовуючи джерела, ґрунтовно, вдумливо розкриває їх інформаційний потенціал, з'ясовуючи, інформаційну цінність кожного з них. Як приклад, розглядаючи монети як джерело, дослідник визначає наявність їх достатньо точного датування, але визнає, що у співвідношенні з лапідарними написами, монети мають значно менший просопографічний зміст.

Особливо слід зазначити *defixio* ретроградного стилю, що вперше вводиться до наукового обігу автором. До речі, до позитиву здійсненого

дослідження слід віднести активне використання багаточисельних останнім часом знахідок магічних списків, які, як справедливо зазначає дисертант, необхідно вводити до наукового обігу, особливо зараз, коли, як здається, дослідження античної магічної практики та інших маргінальних практик давньої релігійності знаходяться в авангарді сучасної науки про класичну давнину.

Важливим видом опрацьованих речових джерел, безперечно, є лапідарні пам'ятки, комплексний розгляд яких дозволив здобувачу дійти висновку про те, що майже 90 % цих пам'яток видано сінома аристократичними родинами. Залучення матеріалів, які раніше перебували поза увагою дослідників, наприклад таких, як значною мірою фрагментовані пам'ятки, у тому числі, третій стовпець епонімного каталогу, присвята IOlbia 168 тощо, які отримали переконливу реконструкцію свідчить про системний підхід у дослідженні.

Проте, варто зазначити, автор не завжди дотримується аналізу джерел за типами. Доречно було б розподілити джерела на речові та писемні. На наш погляд, в аналізі джерельної бази, для її більш повної репрезентативності, варто використовувати і видову класифікацію джерел, виділивши в них актові джерела та особового походження. Так, недоцільним є виділення автором такого типу джерел як «Написи інших полісів», «Неписемні джерела».

Продовжуючи питання про джерельну основу дослідження, зазначимо, що цікаво було б дізнатися про співвідношення опублікованих джерел і вперше введених до наукового обігу; які з опублікованих джерел використовуються дослідниками, а які залишилися непоміченими. Безумовно, хотілося б бачити більш розгорнуту класифікацію джерел, особливо того масиву, що вперше вводиться дослідником до наукового обігу.

В аналізі джерельної бази наявні сюжети наукового опанування різних типів джерел з зазначеної проблеми, які варто віднести до історіографічної складової дослідження.

Слід відзначити чіткість та послідовність поставлених автором завдань у реалізації мети дослідження, тобто, отримані теоретичні здобутки використані у практичних діях з синхронізації та реконструкції календаря Ольвії. У свою чергу, синхронізований та реконструйований календар, як хронологічна основа, надалі слугуватиме для побудови основ просопографії полісу.

За нашою оцінкою, цілком слушним у дисертації, що рецензується, є залучений науковий інструментарій дослідження, який відповідає поставленій меті і сформульованим завданням дослідження. Причому, не бачимо розходжень між заявленими у цьому підрозділі принципами і методами та їх використанням у наступних розділах. В зазначеному підрозділі Микола

Ілліч аргументовано доводить міждисциплінарний характер свого дослідження. Як зазначає здобувач, традиційний інструментарій щодо датування стародавніх написів (палеографічний, діалектологічний, формулярний методи тощо) дає змогу визначити час напису, переважно, лише у рамках певного століття.

Безперечною новизною методологічної складової дослідження є запропоновані і обґрунтовані здобувачем сучасні методи системного аналізу і математичного моделювання, які включають: виявлення хронологічних і математичних особливостей формування Каталогу; виявлення присутніх в Кatalozі осібних родів і їх ієрархію; дослідження хронологічних і математичних особливостей присутності осібних родів та їх взаємодії; моделювання окремих фрагментів гілок родів; складання переліку характерних імен родів; порівняльний аналіз загальних і особливих властивостей Каталогу та інших епонімних каталогів античного світу, зокрема – мілетського; розробка основних принципів досліджень поза хронологічними межами Каталогу і в його хронологічних лакунах тощо.

У другому розділі «ПРАКТИЧНА СИНХРОНІЗАЦІЯ ТА РЕКОНСТРУКЦІЯ ПОЧАТКОВОГО РОЗМІРУ ЕПОНІМНОГО КАТАЛОГУ ОЛЬВІЇ» дослідник вперше вводить до наукового обігу універсальні теоретичні положення щодо реконструкції та синхронізації стародавніх епонімних календарів, які перебувають у фрагментарному стані та позбавлені хронологічного реперу. Зауваження щодо відсутності реперу та фрагментарного стану календарів є дуже актуальним, оскільки переважна більшість цих календарів знаходиться саме в такому стані.

Дисертант, вперше в антикознавстві, застосував модель стародавнього епонімного календаря у вигляді простої математичної конструкції – матриці. Саме фундаментальні властивості матриці визначають той факт, що цю модель неможливо спростувати. Отже, дисертант злагатив новими теоретичними здобутками таку спеціальну історичну дисципліну як історична хронологія. Важливим теоретичним здобутком дисертанта в галузі теорії хронології є сформульовані ним положення щодо реконструкції первісного розміру фрагментованого календаря шляхом обчислення теоретичних років виконання епонімату для епонімів з другого стовпця календаря з застосування років виконання епонімату їх пращурами з першого стовпця. Цей алгоритм також є фундаментальним теоретичним здобутком оскільки ґрунтуються на одному з основних законів генеалогії.

У третьому розділі «ПРОСОПОГРАФІЯ І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ ОЛЬВІЇ ПОНТІЙСЬКОЇ В СТ. ДО Н. Е. – І СТ. Н. Е.» здобувач доводить, що пізньоархаїчна-ранньокласична просопографія Ольвії є схематичною та фрагментарною, що зумовлено недостатньою кількістю джерел.

В даному випадку можна цілком погодитися з О. Габелком, що автор є, образно кажучи, «родоначальником Ольвійської просопографії» оскільки, розробляючи цей новий напрямок досліджень Ольвії, пропонує і його теоретичне обґрунтування. Слід тут зазначити принцип заміни відсутнього хронологічного репера системою хронологічних діапазонів, що теоретично дозволяє виконати синхронізацію календаря, але з певною, допустимої для вирішення історичних завдань похибкою. Позитивним є також і те, що автор пропонує кілька шляхів практичної синхронізації і реконструкції епонімного каталогу, в тому числі, графічний, табличний, які призводять до одного і того ж результату. За цим, безперечно, стоїть багаторічна праця.

Дуже важливими є теоретичні положення щодо виконання просопографічних досліджень поза хронологічними межами календаря та в хронологічних лакунах, які базуються на основних законах генеалогії.

Варті уваги висунуті здобувачем наукові положення щодо нового інструментарію досліджень написів: просопографічного датування, реконструкції та інтерпретації.

Наприклад, просопографічне датування напису, на відміну від традиційного палеографічного датування, привласнює цьому напису дату, що збігається з хронологією життєдіяльності історичної особи, яка згадується у досліджуваному напису. У свою чергу, період активності персонажу обчислюється на основі дат обіймання епонімної посади предками або нащадками даної особи. Як приклад, датування відомого декрету на честь синів херсонесита Аполлонія запропоновано здобувачем 215 р. до н.е. (тобто, в рік епоніма Агатіна Деймахова, згадуваного у цьому декреті); традиційне датування цього декрету є дискусійним та охоплює майже століття. Застосувавши вказані теоретичні розробки до синхронізації та реконструкції календаря Ольвії дисертант підтверджив їх ефективність.

На наш погляд, підрозділ 3.1, присвячений пізньоархаїчній-ранньокласичній просопографії як в дисертaciї, так і в авторефераті є занадто розширеним у порівнянні з іншими. У той же час дисертант зробив абсолютно справедливе зауваження відносно того, що просопографія періоду, що розглядається є дещо умовною та схематичною, оскільки переважна більшість відомих на сьогодні пам'яток пізньоархаїчного-ранньокласичного періоду є дуже фрагментарною.

Загалом дисертація виконана на високому науково-теоретичному рівні, є цілком завершеною працею, її автор на належному науковому рівні аналізує й узагальнює емпіричний та теоретичний матеріал, демонструє добру обізнаність та кваліфікаційну спрямованість під час дослідження.

Безумовно, позитивами дослідження є міждисциплінарний підхід, нова методологічна концепція і комплексне використання різних типів джерел:

писемних, лапідарної і керамічної епіграфіки, магічних написів, нумізматичних пам'яток та ін.

Результати дослідження пройшли широку апробацію на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях. Основні концептуальні ідеї та теоретичні положення дисертації відображені у двох одноосібних монографіях та 41 науковій праці, з яких 33 опубліковано в українських та закордонних фахових виданнях. Важливість наукових здобутків дисертанта підтверджує інтерес до його досліджень з боку провідних європейських науковців. Всі електронні копії статей дисертанта присутні на популярному науковому порталі *Academia.edu*.

Дисертація має велике практичне значення, яке, насамперед, полягає у запровадженні нового наукового напряму досліджень Ольвії Понтійської – просопографії та суспільно-політичної історії упродовж багатьох століть з твердою хронологічною опорою на синхронізований та реконструйований календар. Можливе використання нових інструментів просопографічного датування, просопографічної інтерпретації та просопографічної реконструкції до нових епіграфічних знахідок. Вони стануть у нагоді під час написання цілісної історії давньогрецьких полісів Північного Причорномор'я та Середземномор'я, монографій, що висвітлюють суспільно-політичну боротьбу ольвійських еліт, підготовки підручників та навчальних посібників зі всесвітньої й вітчизняної історії, історичної хронології, просопографії.

Автореферат вміщує основні положення дисертаційної праці, а наукові публікації автора з достатньою повнотою передають її зміст. Це є свідченням високої фахової підготовки здобувача. В роботі надані змістовні пропозиції. Робота має завершений характер.

Висновки, зроблені Миколою Іллічем Ніколаєвим, відповідають поставленим завданням, підтверджують оригінальність та новизну дослідження, відтворюють авторське бачення і глибоке розуміння обраної наукової проблеми, вміння дослідника осмислювати опрацьований матеріал. Вважаю за необхідне підкреслити той величезний обсяг роботи, який був проведений у збиранні, форматуванні та аналізі джерельного матеріалу.

Окремої уваги заслуговують додатки. Вони є істотним доповненням до основної частини роботи, і можуть бути видані окремим виданням в якості довідкового матеріалу і активно використовуватися в якості «настільної книги» в польових дослідженнях.

Висловлені у ході рецензування зауваження не впливають на загальну високу оцінку роботи.

В цілому, дисертація «ПРОСОПОГРАФІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТА КУЛЬТОВОЇ ЕЛІТИ ОЛЬВІЇ ПОНТІЙСЬКОЇ V СТ. ДО Н. Е. – I СТ. Н. Е. (НА ОСНОВІ СИНХРОНІЗАЦІЇ ЕПОНІМНОГО КАТАЛОГУ *IosPE*. I². 201)» є завершеним, оригінальним і самостійним дослідженням, яке в повному

обсязі вирішує поставлену проблему, відзначається високим професійним рівнем виконання та відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затверженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, а її автор - Микола Ілліч Ніколаєв заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри
зовнішньої політики і дипломатії
Дипломатичної академії України
при МЗС України

А.В. Гедьо

Підпис А.В. Гедьо завірено:
Надавши відповідь на питання про доктора Н.Н. Ракицького

